

In : Schneider-Landolf, M., J. Spielmann, W. Zitterbarth (red.) (2009) *Handbuch Themenzentrierte Interaktion*, V. Facetten von TZI, 242-246. 2009, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
Vertaling Phien Kuiper

1. Definitie

Het begrip 'schaduw' (vgl. Stollberg 1992) is te vinden bij C.G. Jung (1945) in de door hem ontwikkelde concepten van 'persona' en 'schaduw'. 'Persona' en 'schaduw' veronderstellen elkaar over en weer – zoals het licht en de schaduw. 'De persona komt enerzijds overeen met ons ik-ideaal, anderzijds met ons idee over hoe de mensen ons willen zien' (Kast 2000, 12). De schaduw daarentegen is de door ons niet geaccepteerde, verdrongen en verborgen kant van onze persoon die niet past bij het ik-ideaal en de eisen van het Über-Ich en dus in het duister, in het voor- en onbewuste wordt verdrongen en daar als schaduw bestaat. De schaduw moet 'door de bewustmaking in het Ik geïntegreerd [worden], waardoor zich een benadering van de heelheid voltrekt' (Jung 1945, 452). Doelen van de integratie zijn de vereniging van de positieve en negatieve krachten in het zelf tot een geheel individu, en de vrijmaking van de energie die in de schaduw delen van de persoonlijkheid gebonden is.

2. Licht en schaduw in de theorie en praktijk van TGI

In het wereld- en mensbeeld van TGI wordt een scherpe scheiding gemaakt tussen het licht: de waarden, het humane – en de schaduw: de on-waarden, het inhumane. 'Het humane is waardevol; het inhumane is levensbedreigend', zegt Ruth Cohn (2010, 94). Daarmee in overeenstemming stelt TGI zich als pedagogische methode ten doel de lichtkegel van het menselijke te vergroten en de schaduw van het onmenselijke te verkleinen. In de axioma's worden de waardenbasis en de waardenachtergrond van TGI belicht en daarmee wordt ook de schaduw benoemd die dit licht geeft:

- in het eerste, *existentieel-antropologische axioma*: 'De mens is een psychobiologische eenheid en een deel van het universum. Hij is daarom evenzeer autonoom als interdependent. De autonomie van de enkeling is des te groter naarmate hij zich meer bewust is van zijn interdependentie met allen en alles' (Farau en Cohn 1984, 375). Hier wordt zowel het ik-ideaal van de autonomie als de schaduw van de afhankelijkheid, de interdependentie, uitdrukkelijk benadrukt.¹
- Het derde, *pragmatische axioma* betekent: 'Vrije beslissing geschiedt binnen grenzen die ons, van binnen en van buiten, bepalen. Deze grenzen kunnen worden verruimd. De vrijheid om onszelf te leiden is groter wanneer we gezond en intelligent zijn, het materieel goed hebben en geestelijk gerijpt zijn, dan wanneer we ziek, beperkt of arm zijn of te lijden hebben onder geweld en gebrek aan rijpheid' (Cohn 2010, 94)]. Hier wordt de vrijheid als menselijk ideaal tegenover de schaduw van de beperktheid geplaatst. Het is evenwel de vraag of de innerlijke vrijheid automatisch door onvrijheid en beperking van buiten moet zijn beperkt. Kan niet bij mensen aan de schaduwkant van het leven juist de confrontatie met ziekte, armoede, geweld tot meer innerlijke vrijheid en grotere persoonlijke rijpheid leiden?
- Het *eerste postulaat* luidt: 'Wees de chairperson van jezelf' (wees je eigen leider/voorzitter) (Farau en Cohn 1984, 358). Het betreft vooral de lichtzijde van de persoon: de autonomie van het Ik. Het Ik kan door bewust 'ik' te zeggen uit de schaduw van 'men' (Kast 2000, 49) treden.

¹ Het tweede axioma wordt later in dit artikel besproken omdat het in zijn vorm buiten het kader van het eerste en derde axioma valt.

- Het *tweede postulaat* luidt: 'Storingen en geraaktheden hebben voorrang' (Cohn 2010, 99). 'Alle innerlijke emotionele processen en alle voorvallen buiten ons die van het thema of de taak afleiden, kunnen bronnen van storing zijn' (Matzdorf en Cohn 1992, 69). Storingen en geraaktheden zijn schaduwkanten in het groepsproces en worden in het dagelijks leven bij het werken aan de taak primair als hindernissen beschouwd die uit de weg geruimd moeten worden. Daarmee wordt het Ik de mogelijkheid ontnomen om de storing als emotionele, nog ik-vreemde onbegrepen geraaktheid existentieel te begrijpen, deze als schaduw te integreren en tot een geheel te worden in een ik-betrokken leerproces (vgl. Raguse 1987b, 135 e.v.).

Een andere, meer positieve zienswijze en uitbreiding van de functie van storing in het groepsproces is de aanname dat elke storing een belangrijke bijdrage, een schaduwbijdrage tot het thema, tot het werk, tot de communicatie in de groep kan zijn (vgl. Rubner 1992; Mahr 1979, 149; Stollberg 1987, 114). Als iedere zogenaamde 'storing' als een onbewuste reactie op het thema, het individu, de groep, de Globe of de leiding kan worden gezien en begrepen, dan leidt dit tot een omvattende zienswijze waarin de schaduw een positieve plaats heeft.

- Het *vierfactorenmodel* benoemt en belicht de vier factoren (IK, Wij, Het, Globe) die volgens Ruth Cohn een verzameling mensen tot een groep laten worden en hun gezamenlijkheid bepalen. Deze vier factoren worden gestuurd volgens het principe van de dynamische balans. Het vierfactorenmodel en het concept van de dynamische balans geven de leiding instrumenten in handen waarmee de lichtkanten (bijvoorbeeld geslaagde processen) en de schaduwkanten van gebeurtenissen (zoals bijvoorbeeld storingen en conflicten) die het individu en de groep betreffen, herkend en gestuurd kunnen worden.
- In de praktijk van TGI vervullen alle thema's die niet alleen maar positief zijn geformuleerd maar ook de negatieve kant van de zaak benoemen, de criteria voor de acceptatie en integratie van de schaduw.
- In het opleidingsaanbod van het Ruth-Cohn-Instituut zijn er speciale cursussen die expliciet de integratie van de schaduw ten doel hebben: crisiscursussen over psychopathologie, over groeps crises en de cursussen over agressies en conflicten.

3. De verdrongen schaduw in TGI en de mogelijkheden om die te integreren

3.1. Het tweede axioma

Ik bespreek nu het hierboven nog niet behandelde tweede axioma. Het *filosofisch-antropologische axioma* luidt: 'Eerbied komt toe aan al wat leeft en aan de groei daarvan' (Cohn 2010, 94). In tegenstelling tot de beide andere axioma's is het eenzijdig, niet dialectisch en niet geformuleerd in tegengestelde polen. Dat betekent dat alleen het levend zijn en de groei als ideaal worden gepostuleerd, terwijl de bijbehorende schaduw, zoals stilstand, afnemen, sterven en dood worden verdrongen. Een formulering die het geheel raakt (holistisch is) zou moeten luiden: 'Eerbied komt toe aan al wat leeft, aan de groei en aan het vergaan ervan'.

In deze zin werd op de opleidersconferentie van 2001 in aansluiting op een interview gediscussieerd over de volgende formulering: 'Eerbied komt toe aan al het levende in zijn groei en vergaan. Deze vraagt om waardegebonden beslissingen.'²

De heelheid van het menselijke bestaan is gekenmerkt door tegenstellingen, door polen in het spanningsveld waarin het leven zich afspeelt, zoals bijvoorbeeld tussen licht en schaduw, goed en kwaad, macht en onderdrukking, liefde en haat. Waar de schaduwen naar het onbewuste worden verdrongen ten gunste van de idealen, ontstaat eenzijdige

² Zie de notulen van de IGK 2001. Deze uitbreiding van de formulering vond bij de aanwezige TGI-opleiders grote instemming.

ideologievorming en fanatisme, die het gevaar in zich bergen op destructieve wijze te worden uitgegeerd.

3.2. Agressie in TGI-groepen

Het gevaar dat de agressie omslaat in geweld en vernietiging is altijd aanwezig wanneer deze te lang niet wordt waargenomen omdat ze uitsluitend negatief bezet is. Dat was naar mijn mening ook lang in TGI-kringen het geval: agressie werd alleen als iets destructiefs en inhumans gezien, kreeg aldus een negatieve betekenis en werd uit de dialoog buitengesloten. De vanaf 1992 open en controversieel gevoerde discussie over het thema 'Agressie in TGI-groepen' (zie daarvoor Hahn 1994) eindigde met de al door Freud verdedigde zienswijze dat 'agressie een menselijke drijfkracht is (zoals de libido) die benut en gekanaliseerd moet worden' (aldus Ruth op de internationale TGI-conferentie in Wenen in 1995).

Agressieve uitingen zoals woede, ergernis, afwijzing, rivaliteit, afgunst, destructie en vernietiging zijn de schaduwkanten van de 'medaille' agressie. Hierbij hoort de lichtzijde met de positieve aandriften zoals afgrenzing, nee zeggen, zich weren, zich doen gelden, zelfstandigheid, uithoudingsvermogen, eerzucht, doelgerichtheid, constructieve instelling, bereidheid zich in te zetten en engagement.

Raguse noemt in navolging van Melanie Klein twee vormen van agressiviteit in groepen. De '*dyadische agressie*' heeft als doel 'ofwel een toestand te behouden die als goed wordt beleefd ofwel zich juist van deze toestand te bevrijden'. In de '*triadische agressie*', de rivaliserende confrontatie, gaat het 'nooit primair om vernietiging, maar om suprematie over de tegenstander' (Raguse 1994, 134 e.v.).

In TGI-groepen is de hele bandbreedte van agressie waar te nemen. In het begin van een groepsproces waarin de afhankelijkheid van de individuele deelnemer van leiding en groep in het algemeen groot is, worden dyadische verbindingen gelegd. Door de samenwerking wordt het individu in zijn vertrouwen in zichzelf en de anderen versterkt. Tegelijkertijd wordt hij zich bewust van zijn bijzonderheden en sterke kanten, maar ook van zijn afhankelijkheden. Dat kan leiden tot dyadische agressie, namelijk tot de wens zich los te maken van deze als beperkend ervaren verbindingen. In de dan volgende confrontatie met de leiding en de andere deelnemers gaat het om rivaliteit en concurrentie, dus om de triadische agressie. Alleen als beide vormen er mogen zijn en openlijk kunnen worden besproken en uitgeleefd, kan het tot echte autonomie en interdependentie komen (Rubner, A. en E. 1992, 230-251).

4. 'Overschaduwde' elementen in de TGI-theorie

Hier kan ik vanwege ruimtegebrek slecht een paar voorbeelden noemen van wat in de theorie onhelder en onnauwkeurig is en van wat vermeden wordt in de praktijk.

- In de TGI-literatuur wordt en werd het thema dikwijls op één lijn gesteld met het Het en ermee vermengd.³ Het Het omvat de zaak, de inhoud, de kwestie, het is de stof voor de thema's. In het vierfactorenmodel staat het aan de top van de driehoek in de cirkel. Het geformuleerde thema daarentegen bevat de richting, de taak waar het om moet gaan bij het werken aan het thema. Het is in het vierfactorenmodel in het midden geplaatst en beweegt zich daarin dynamisch. Het thema is het instrument van de leiding waarmee bij de planning van de sessies de dynamische balans tot stand gebracht wordt door de opeenvolging van thema's.⁴ In de praktijk leiden TGI-thema's eerder een schaduwbestaan: vaak worden alleen maar titels of taakstellingen geformuleerd. Daarmee gaan de meest eigen opdracht en een zeer speciale

³ Vgl. 'Het (het thema)' bij Cohn (2010, 88), Farau en Cohn (1984, 352 e.v.); ook Greimel (1992, 351).

⁴ Intussen gaan er vele stemmen op voor een duidelijke begripsmatige scheiding tussen 'Het' en 'thema' (vgl. Kügler 1997: Lotz 1999).

mogelijkheid van TGI verloren. Themaformulering is een kunst die te leren is, maar wel een kunst van het verstand.

- In opleidingscursussen zien we steeds meer een trend van individualisering, die misschien ook een weerspiegeling is van dezelfde trend in onze maatschappij. Het Ik met zijn ideeën, wensen en verwachtingen ('Ik wil...') neemt steeds meer plaats in en verdringt de even belangrijke factor van het Wij. De interdependentie, de solidariteit wordt verwaarloosd ten gunste van een vermeende autonomie. Dit zien we niet alleen in het feit dat Wij-thema's minder graag worden geaccepteerd, maar ook dat ze minder vaak door de groepsleiding worden gekozen.
- De laatste jaren komen in opleidingscursussen, in tegenstelling tot vroeger, de thema's man-vrouw, erotiek en seksualiteit steeds minder voor. Ik vermoed dat ook hier een fenomeen wordt weerspiegeld dat in onze maatschappij zichtbaar is, namelijk een ont-erotisering die tegelijk - en schijnbaar paradoxaal - samengaat met een afname van het taboe op seksualiteit.

Juist omdat TGI pretendeert een holistische methode te zijn en processen in groepen in hun totaliteit te willen zien en sturen, moet de sensibiliteit voor de waarneming en de integratie van de schaduwen in TGI steeds weer opnieuw worden verscherpt. Als Ruth Cohn postuleert: 'Niets menselijks is mij vreemd!' dan beoogt zij de integratie van alle licht- en schaduwkanten van de communicatie- en werkprocessen in groepen. Want: 'De hele verscheidenheid, de hele bekoring en de hele schoonheid van het leven (en van de processen in groepen; aanvulling van de auteur) zijn samengesteld uit licht en schaduw' (Tolstoi).

Dr. Eike Rubner is klinisch psycholoog, psychoanalyticus, TGI-opleider en werkzaam in eigen psychotherapeutische praktijk in Nussdorf, Duitsland.

Literatuur

- Cohn, R.C. (1975, 2010⁶) *Van psychoanalyse naar themagecentreerde interactie. Basisteksten* Boom A Amsterdam
- Cohn, R.C., A. Farau, (1984, 2008⁴) *Gelebte Geschichte der Psychotherapie*. Klett-Cotta Stuttgart
- Greimel, A. (1992) TZI in der Wirtschaft. In: C. Löhmer, R. Standhardt (Hrsg.) *TZI. Pädagogisch-therapeutische Gruppenarbeit nach Ruth C. Cohn*. (342-352). Klett-Cotta Stuttgart
- Hahn, K., M. Schraut, K.-V. Schütz, C. Wagner (red.) (1994) *Aggression in Gruppen*. Grünewald Mainz
- Jung, C.G. (1945) *Psychologie der Übertragung*. GW 16. Walter Olten
- Kast, V. (2000) *Der Schatten in uns*. Walter Düsseldorf/Zürich
- Kügler, H. (1997) Es oder Thema? Plädoyer für eine präzise Begrifflichkeit. In *Themenzentrierte Interaktion*, 11, (1) 23-28
- Lotz, W. (1999) Das Es als Gegenstand und Vergegenständlichung. In *Themenzentrierte Interaktion*, 13, (2) 82-96
- Mahr, A. (1979) *Die Störungsprioritätsregel in TZI-Gruppen. Psychoanalytische und empirische Studien*. Vandenhoeck und Ruprecht Göttingen
- Matzdorf, P., R.C. Cohn (1992) Das Konzept der Themenzentrierten Interaktion. In: C. Löhmer, R. Standhardt (red.) *TZI. Pädagogisch-therapeutische Gruppenarbeit nach Ruth C. Cohn*. (39-92). Klett-Cotta Stuttgart
- Raguse, H. (1994) Aggression und Destruktion in der Arbeit mit TZI-Gruppen. In Abeln, R. (red.) *Aggression in Gruppen* (122-150). Grünewald Mainz
- Rubner, A., E. (1992) Ein Modell der Entwicklungsphasen einer Gruppe - Grundkonflikt, Einstellungen dem Leiter gegenüber und Leiterinterventionen In: C. Löhmer, R. Standhardt (red.) *TZI. Pädagogisch-therapeutische Gruppenarbeit nach Ruth C. Cohn*. (230-251). Klett-Cotta Stuttgart
- Stollberg, D. (1992) Wo viel Licht ist, ist viel Schatten. Zum Begriff des Schattens in der TZI. In: C. Löhmer, R. Standhardt (red.) *TZI. Pädagogisch-therapeutische Gruppenarbeit nach Ruth C. Cohn*. (207-217). Klett-Cotta Stuttgart